5

ભારતના ક્રાન્તિવીરો

આજે શહીદદિન હોવાથી બ્રિન્દાની શાળામાં 'ધી લીજેન્ડ ઑફ ભગતસિંહ' ફિલ્મ દર્શાવવાની હતી. વર્ગશિક્ષક વર્ગખંડમાં પ્રવેશતાં જ એક પંક્તિ બોલ્યા :

'સરફરોશી કી તમન્ના અબ હમારે દિલમેં હૈ,
દેખના હૈ જોર કિતના બાજુ-એ-કાતિલ મેં હૈ.'

આ પંક્તિ બોલ્યા બાદ વર્ગશિક્ષકે ભારતના વીર ક્રાન્તિકારીઓ વિશે જણાવ્યું.

આપણા દેશની સ્વરાજયાત્રાના લાંબા ગાળામાં નામી-અનામી અનેક શહીદો થયા છે. 1857ના સ્વાતંત્ર્ય-સંગ્રામ પછી દેશમાં અંગ્રેજ સરકાર સામે વ્યક્તિગત રીતે કે સંગઠન કરીને હથિયાર ઉપાડનાર વીરોની મર્દાનગીની કથાઓ આજે ગર્વથી યાદ કરવામાં આવે છે. જે યુવકોએ વીરતાપૂર્વક હથિયાર ઉપાડ્યાં, તેઓ આપણા દેશનાં ઇતિહાસમાં ક્રાન્તિકારીઓ તરીકે જાણીતા છે. તેમની પ્રવૃત્તિઓ ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિઓ ગણાય છે. આ પ્રવૃત્તિમાં શિક્ષિત, અશિક્ષિત, રાજવંશી અને સામાન્ય જનોએ ભાગ લીધો હતો. ભારતના બધા ભાગોમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિ વહેલીમોડી અવશ્ય થઈ હતી. મહારાષ્ટ્રમાં આ ક્રાન્તિના પ્રણેતા અને ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિઓના પ્રથમ શહીદ વાસુદેવ બળવંત ફડકે હતા.

પ્રવૃત્તિ

વર્તમાન સમયની કોઈ એક ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિ વિશે જાણો અને તમારા શબ્દોમાં નોંધ લખો.

5.1 ક્રાન્તિની મશાલ

ચિનગારી

માલિક તેરી રજા રહે ઔર તું હી તું રહે,
બાકી ન મૈં રહૂઁ ન મેરી આરઝુ રહે
જબ તક હૈ તન મેં જાન, રગો મેં લહુ રહે
તેરા હો જિક્ર યા તેરી હી જૂસ્તજૂ રહે.

- રામપ્રસાદ બિસ્મિલ

વાસુદેવ બળવંત ફડકે :

5.2 વાસુદેવ બળવંત ફડકે

ભારતમાં ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિની સૌપ્રથમ શરૂઆત કરનાર વાસુદેવ બળવંત ફડકે હતા. તેઓ પૂણેમાં નોકરી કરતા હતા. અંગ્રેજ સરકારના અન્યાયી ત્રાસથી કંટાળીને વાસુદેવ ફડકેએ નોકરી છોડી દીધી. દેશને ગુલામીમાંથી મુક્ત ન કરું, ત્યાં સુધી કપાળ પર ચંદન ન લગાડવાની તથા કેશકર્તન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. વાસુદેવ ફડકેએ અંગ્રેજ સરકાર સામે દેશવ્યાપી સશસ્ત્ર સંગઠનની ગુપ્ત યોજના બનાવી હતી.

અંગ્રેજ સરકારે ફડકેના માથા માટે રૂપિયા ચાર હજારનું ઇનામ જાહેર કર્યું હતું. વાસુદેવ ફડકે અંગ્રેજ થાણાં પર હુમલા કરવા, સરકારી તિજોરી લૂંટવી, બંદૂકો ચલાવવાની તાલીમ આપતા. અંગ્રેજ સરકાર ફડકેની ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિઓથી ચોંકી ઊઠી. તેણે કોઈ પણ ભોગે ધરપકડ કરવાનો આદેશ આપ્યો.

આટલું જાણો

હૈદરાબાદ જિલ્લાના એક ગામમાંથી રાત્રિના ત્રણ વાગે નિદ્રાવસ્થામાં વાસુદેવ ફડકેની ધરપકડ કરવામાં આવી. તેમને જેલમાં પૂર્યા તો જેલની દીવાલ કૂદીને ભાગ્યા. 25 કિલોમીટરની દોડ પછી પકડાયા. જેલમાં તેમના પર અત્યાચારો થયા. ફેબ્રુઆરી, 1883માં એડન જેલમાં અવસાન પામ્યા.

5.3 વીર સાવરકર

વીર સાવરકર :

વિનાયક દામોદર સાવરકરનો જન્મ 28 મે, 1883ના રોજ મહારાષ્ટ્રના નાસિક જિલ્લાના ભગૂર નામના ગામમાં થયો હતો. નાનપણથી જ તેઓ ક્રાન્તિકારી વિચારો ધરાવતા હતા. તેમણે 'મિત્રમેલા' નામની સંસ્થા સ્થાપી હતી, જે પાછળથી 'અભિનવ ભારત' નામથી જાણીતી બની. આ સંસ્થાનો હેતુ સશસ્ત્ર વિપ્લવ દ્વારા ભારતમાંથી અંગ્રેજ શાસનનો અંત લાવવાનો હતો.

વીર સાવરકરે ભારતમાં વિદેશી કાપડની સૌપ્રથમ હોળી કરી હતી. શ્યામજી કૃષ્ણ વર્માની સંસ્થામાંથી શિષ્યવૃત્તિ મેળવી વધુ અભ્યાસ માટે લંડન ગયા. વીર

સાવરકરે 1857 : ભારતનો પ્રથમ સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ નામનું પુસ્તક લખ્યું હતું, જે પ્રકાશન પહેલાં જ પ્રતિબંધિત થયેલું વિશ્વનું પ્રથમ પુસ્તક હતું. અંગ્રેજ અફસરની હત્યામાં વપરાયેલી પિસ્તોલના ગુનામાં તેમના પર અદાલતમાં કેસ ચાલ્યો. તેમને આજીવન કાળાપાણીની સજા થતાં આંદામાન જેલમાં મોકલાયા. તબિયત લથડતાં ભારતમાં નજરકેદ રાખવામાં આવ્યા. 26 ફેબ્રુઆરી, 1966માં વીર સાવરકર અવસાન પામ્યા.

ખુદીરામ બોઝ :

5.4 ખુદીરામ બોઝ

ખુદીરામ બોઝનો જન્મ બંગાળાના મેદિનીપુર જિલ્લાના મોહબની ગામમાં 3-12-1889ના રોજ થયો હતો. બાળપણમાં જ તેમણે માતા-પિતાની છત્રછાયા ગુમાવી. સત્યેનબાબુ નામના શિક્ષકે તેમને ક્રાન્તિપથની દીક્ષા આપી. ખુદીરામે અસહકાર આંદોલનમાં ભાગ લઈ વિદેશી કાપડની હોળી કરી હતી. ખુદીરામ ગંગાના પાણીમાં ડૂબકી મારતા મીઠું લઈને પસાર થતી હોડીઓને ઉથલાવી દેતા. આ રીતે મીઠાના અન્યાયી કાયદાનો ભંગ કરતા.

30 એપ્રિલ, 1908ના દિવસે ન્યાયાધીશ કિંગ્સફોર્ડને ખતમ કરવા ખુદીરામ અને પ્રફુલ્લ ચાકીએ ન્યાયાધીશની ઘોડાગાડી ઉપર બૉમ્બ ફેંક્યો. ગાડીમાં બેઠેલા વકીલ કૅનેડીનાં પત્ની અને પુત્રી મરી ગયાં. ન્યાયાધીશ કિંગ્સફોર્ડ બચી ગયા.

આટલું જાણો

પ્રફુલ્લ ચાકીને જ્યારે પોલીસે ઘેરી લીધો ત્યારે તેમણે રિવૉલ્વરથી આત્મહત્યા કરી લીધી. ખુદીરામને ફાંસી આપવામાં આવી.

વિચારો

આઝાદીની લડત વખતે તમે હો, તો તમે દેશની આઝાદી માટે શું યોગદાન આપો ?

રામપ્રસાદ બિસ્મિલ :

રામપ્રસાદ બિસ્મિલનો જન્મ ઈ.સ. 1897માં ઉત્તરપ્રદેશ રાજ્યના શાહજહાંપુરમાં થયો હતો. દેશમાં અસહકારની લડત શરૂ થઈ ત્યારે વિદેશી કાપડની હોળી કરવાની કામગીરી તેમણે સંભાળી હતી. કાકોરી ટ્રેન ધાડ સફળતાપૂર્વક પાર પાડવામાં તેમણે અગ્રિમ ભાગ ભજવ્યો હતો. આ માટે તેમને ફાંસીની સજા થઈ હતી.

બિસ્મિલે લખેલ સાહિત્ય જ્યારે પ્રકાશમાં આવ્યું, ત્યારે તેમની કવિતાઓએ રાષ્ટ્રીય ચેતનાનું પ્રેરકબળ પૂરું પાડ્યું.

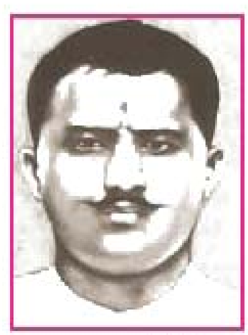

5.5 રામપ્રસાદ બિસ્મિલ

દર-ઓ દીવાર પે હસરત (અપેક્ષા) સે નજર કરતે હૈં
ખુશ રહો અહલે વતન, હમ તો સફર કરતે હૈં.
- બિસ્મિલ

અશફાક ઉલ્લાખાં :

5.6 અશફાક ઉલ્લાખાં

અશફાક ઉલ્લાખાંએ હિન્દુ-મુસ્લિમ એકતાનું અનેરું ઉદાહરણ પૂરું પાડ્યું હતું. રામપ્રસાદ બિસ્મિલ સાથે તેમને નાનપણથી દોસ્તી હતી. તેઓ ખેલકૂદના ખૂબ શોખીન હતા. ઘોડેસવારી અને બંદૂક ચલાવવામાં પ્રવીણ હતા. શાહજહાંપુરમાં આર્યસમાજના મંદિર પર થયેલ હુમલો તેમણે રોક્યો હતો. કાકોરી ટ્રેન લૂંટવાની યોજનામાં તેમણે ભાગ લીધો હતો. તેમને જેલમાં ફાંસી આપવામાં આવી હતી.

> *કુછ આરઝૂ નહિ હૈ, હૈ આરઝૂ તો યહ,*
> *રખ દે કોઈ જરાસી ખાકે વતન કફનમેં.*
> \- અશફાક ઉલ્લાખાં

ચંદ્રશેખર આઝાદ :

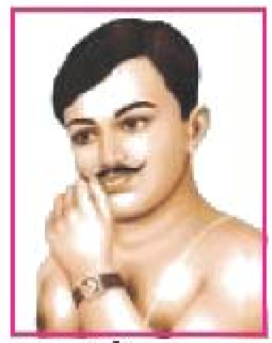
5.7 ચંદ્રશેખર આઝાદ

ચંદ્રશેખર આઝાદનું મૂળ નામ ચંદ્રશેખર સીતારામ તિવારી હતું. તેમનો જન્મ 23 જુલાઈ, 1906ના રોજ મધ્યપ્રદેશના ઝાબુઆ જિલ્લાના ભાવરા નામના ગામમાં થયો હતો. તેમણે પ્રારંભિક અભ્યાસ કાશીમાં કર્યો હતો. તેઓ નાનપણથી જ દેશભક્તિના રંગે રંગાયેલા હતા.

અસહકારની ચળવળમાં ચંદ્રશેખરે ભાગ લીધો હતો. તેમની ધરપકડ થઈ. અંગ્રેજ પોલીસના હાથે પકડાયા, ત્યારે તેમની ઉંમર એટલી નાની હતી કે હાથકડી મોટી પડી હતી ! અદાલતમાં તેમને પૂછવામાં આવ્યું તમારું નામ શું ? તો તેમણે કહ્યું, 'આઝાદ', પિતાનું નામ 'સ્વાધીનતા' અને પોતાના ઘરને 'જેલખાનું' બતાવ્યું હતું. ત્યાર બાદ તેઓ 'આઝાદ' તરીકે ઓળખાયા.

કાકોરી ટ્રેન લૂંટમાં તેમણે ભાગ લીધો હતો. દેશમાંથી ચાળીસેક ક્રાન્તિકારીઓ પકડાઈ ગયા. આઝાદ ભાગી છૂટ્યા. તેમને પકડવા ઈનામ જાહેર કરવામાં આવ્યું. આઝાદે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે 'હું જીવતે જીવ અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં પકડાઈશ નહીં.' ઈ.સ. 1931ની 27મી ફેબ્રુઆરીના રોજ આઝાદ અલાહાબાદના આલ્ફ્રેડ બાગમાં બેઠા હતા ત્યારે અચાનક અંગ્રેજ પોલીસથી ઘેરાઈ ગયા. આઝાદ એકલા અડધા કલાક સુધી પોલીસ ટુકડી સાથે સંઘર્ષ કરતા રહ્યા. અંતે પોતાની જ પિસ્તોલથી શહીદી વહોરી લીધી. ચંદ્રશેખર આઝાદથી અંગ્રેજ પોલીસ એટલી બધી ડરતી હતી કે બે-ત્રણ ગોળી ચલાવી ખાતરી કરીને જ તેમની પાસે ગઈ હતી.

આટલું જાણો

9 ઓગસ્ટ, 1925ના રોજ સરકારી ખજાનો રેલવે દ્વારા સહરાનપુરથી લખનૌ જતો હતો, ત્યારે ક્રાન્તિકારીઓ દ્વારા કાકોરી નામના રેલવે-સ્ટેશને તેને લૂંટવામાં આવ્યો હતો. તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિ અને હથિયાર માટે નાણાં મેળવવાનો હતો.

પ્રવૃત્તિ

તમે કોઈ ક્રાન્તિકારીનું સ્મારક જોયું હોય અથવા તેના વિશે જાણતા હોય, તો તે ક્રાન્તિકારી વિષયક માહિતી એકત્ર કરો.

ભગતસિંહ :

5.8 ભગતસિંહ

ભગતસિંહનો જન્મ પંજાબના લાયલપુર જિલ્લાના બંગા ગામમાં 28 સપ્ટેમ્બર, 1907ના રોજ થયો હતો. અસહકારની ચળવળ વખતે તેઓ વિદેશી કાપડની હોળી કરવાના કાર્યક્રમમાં જોડાયા હતા. લાહોર નેશનલ કૉલેજમાં ભણવા ગયા, ત્યારે તેમને સુખદેવ, ભગવતીચરણ અને યશપાલનો પરિચય થયો. તેમના ક્રાન્તિકારી વિચારોને પીઠબળ મળ્યું. 1928માં 8મી એપ્રિલે ભગતસિંહ અને બટુકેશ્વર દત્તે ધારાસભામાં બૉમ્બ ફેંક્યો.

બૉમ્બ ફેંકવાનો તેમનો ઇરાદો બહેરી થઈ ગયેલી અંગ્રેજ સરકારને જગાડવાનો હતો. તેઓ ઇચ્છતા તો બૉમ્બ ફેંકી ભાગી શકતા હતા, પણ તેમણે તે જ જગ્યા પર ઊભા રહી સૂત્રોચ્ચાર કર્યા :

ઈન્કલાબ ઝિંદાબાદ !

સામ્રાજ્યવાદ કા નાશ હો !!

દુનિયા કે મજદૂરો એક હો !!!

ક્રાન્તિનો સંદેશ આપતી પત્રિકાઓ ફેંકી, હવામાં ગોળીબાર કર્યો અને શાંતિપૂર્વક આત્મસમર્પણ કરી લીધું. લાલા લજપતરાયના અવસાનનો બદલો લેવા થયેલા અંગ્રેજ અફસર સૉન્ડર્સના ખૂન કેસમાં ભગતસિંહ, સુખદેવ અને રાજગુરુ ઉપર કેસ ચાલ્યો. કેસના ચુકાદામાં ત્રણેય મિત્રોને ફાંસીની સજા થઈ. 23 માર્ચ, 1931ના રોજ તેમને ફાંસી આપવામાં આવી.

દિલ સે નિકલેગી ન મર કર ભી વતન કી ઉલફત (પ્રીત)
મેરી મિટ્ટીસે ભી ખુશ્બૂ - એ - વતન આએંગી.

\- ભગતસિંહ

વિચારો

ભગતસિંહને ફાંસીની સજા થઈ ન હોત, તો આઝાદીના જંગમાં એમની શું ભૂમિકા હોત ?

શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા :

5.9 શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા

વિદેશોમાં ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિની શરૂઆત કરનાર શ્યામજી કૃષ્ણવર્માનો જન્મ ઈ.સ. 1857ની ચોથી ઑક્ટોબરે કચ્છના માંડવી ગામે થયો હતો. તેઓ કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીમાં સ્નાતક થયા હતા. તેમણે ભારતમાં સ્વરાજ મેળવવાના ઉદ્દેશથી લંડનમાં 1905ની 18મી ફેબ્રુઆરીએ 'ઇન્ડિયન હોમરૂલ સોસાયટી'ની સ્થાપના કરી. સંસ્થાનું કાર્યાલય 'ઇન્ડિયા-હાઉસ' નામે મકાનમાં રાખવામાં આવ્યું હતું. આ સંસ્થાના પ્રચાર માટે તેમણે 'ઇન્ડિયન સોશિયોલૉજિસ્ટ' નામનું સામયિક શરૂ કર્યું.

શ્યામજી કૃષ્ણવર્માને ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવામાં વિનાયક સાવરકર, હરદયાલ, મદનલાલ ઢીંગરા, સરદારસિંહ રાણા તથા મેડમ કામા જેવા ક્રાન્તિકારીઓનો સાથ મળ્યો હતો. તેમણે ભારતીયો માટે શિષ્યવૃત્તિની વ્યવસ્થા કરી હતી. ઈ.સ. 1909માં લંડનમાં ટ્રાફાલ્ગર સ્ક્વેર ખાતે ભરબજારે મદનલાલ ઢીંગરાએ વિલિયમ વાયલીને ગોળીથી વીંધીને હત્યા કરી. તેથી ઢીંગરાને ફાંસી આપવામાં આવી. લંડનમાં રહેવું સલામત ન લાગતાં શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા પેરિસ ગયા. થોડા સમય પછી પેરિસથી સ્વિટ્ઝરલૅન્ડ ગયા. ઈ.સ. 1930માં તેમનું અવસાન થયું. તેમનાં પત્ની ઈ.સ. 1933 માં મૃત્યુ પામ્યાં.

આટલું જાણો

મહાન દેશભક્ત શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા અને તેમનાં પત્ની ભાનુમતીનાં અસ્થિ 4 સપ્ટેમ્બર, 2003ના રોજ ભારતમાં લાવી તેમના વતન માંડવી (કચ્છ)માં ભારે સન્માનપૂર્વક સ્થાપિત કરાયાં. તેમના અસ્થિની ગુજરાતમાં વિરાંજલિ યાત્રા કાઢવામાં આવી હતી.

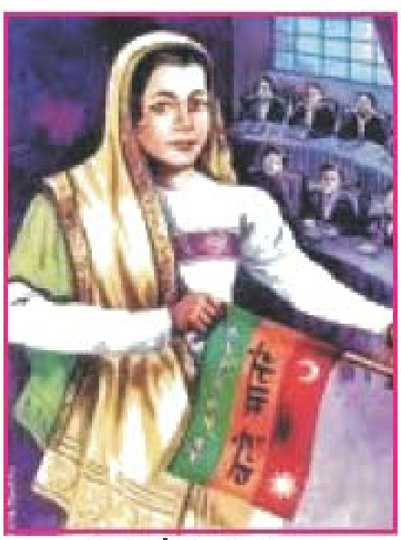

5.10 મેડમ કામા

મેડમ કામા :

મેડમ કામાનો જન્મ 24 સપ્ટેમ્બર, 1861ના રોજ મુંબઈમાં થયો હતો. ઈ.સ. 1902થી 1907 સુધી મેડમ કામા ઇંગ્લૅન્ડમાં રહ્યા. ઈ.સ. 1905માં શ્યામજી કૃષ્ણવર્માએ લંડનમાં 'ઇન્ડિયન હોમરૂલ સોસાયટી' સ્થાપી. મેડમ કામા તેમાં સક્રિય કાર્યકર બન્યા. તેમણે 1907માં જર્મનીના સ્ટુઅર્ટ ગાર્ડ (સ્ટટગાર્ટ) શહેરમાં યોજાયેલી બીજી આંતરરાષ્ટ્રીય સમાજવાદી પરિષદમાં હાજરી આપી હતી. આ પરિષદમાં તેમણે વંદેમાતરમ્ મંત્ર અંકિત કરેલ ભારતનો ત્રિરંગી ધ્વજ સૌપ્રથમ વાર હિંમતપૂર્વક ફરકાવ્યો હતો.

આટલું જાણો

મૅડમ કામાએ ફરકાવેલા ધ્વજમાં દર્શાવેલ આઠ કમળ તે તત્કાલીન આઠ પ્રાંત છે. સૂર્ય અને ચંદ્રના પ્રતીક હિન્દુ-મુસ્લિમ ઐક્યના પ્રતીક તરીકે બતાવાયા છે.

પ્રવૃત્તિ

ભારતની રાષ્ટ્રીય ચળવળોમાં ભાગ લઈ મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવનાર અગ્રણી મહિલાઓની યાદી બનાવો.

સ્વાધ્યાય

1. નીચે આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ આપો :

(1) વાસુદેવ ફડકેએ કઈ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી ?

(2) ખુદીરામ બોઝને શા માટે ફાંસી આપવામાં આવી ?

(3) વીર સાવરકરે કયું પુસ્તક લખ્યું હતું ?

(4) ચંદ્રશેખરનું ‘આઝાદ’ નામ કેવી રીતે પડ્યું ?

(5) ધારાસભામાં બૉમ્બ કોણે ફેંક્યો હતો ? શા માટે ?

(6) વિદેશમાં રહી શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા કેવી પ્રવૃત્તિ કરતા હતા ?

2. મને ઓળખો :

(1) હું મીઠું લઈને પસાર થતી હોડીઓને ઉથલાવી દેતો. ....

(2) મેં ‘મિત્રમેલા’ નામની સંસ્થા સ્થાપી હતી. ....

(3) આર્યસમાજના મંદિર પર થયેલ હુમલો મેં અટકાવ્યો હતો. ....

(4) મારી પ્રતિજ્ઞા છે કે ‘હું જીવતે જીવ પકડાઈશ નહિ’. ....

(5) મેં ‘ઇન્ડિયન હોમરૂલ સોસાયટી’ની સ્થાપના કરી હતી. ....

3. ટૂંક નોંધ લખો :

(1) વીર સાવરકર

(2) ચંદ્રશેખર આઝાદ

(3) વીર ભગતસિંહ

(4) શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા